

MÜQAYISƏLİ ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ

Abay Kunanbayevin həyatı və ədəbi irsi dünya tədqiqatçılarının əsərlərində

Göyərçin Mustafayeva

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyat Muzeyi. Azərbaycan.

E-mail: goyercin.mustafayeva@yandex.com

<https://orcid.org/0000-0002-8674-0258>

Annotasiya. Türk dünyasında sayılıb-seçilən söz ustaları çoxdur. Hər bir xalqın müəyyən tarixi dövrdə yaşamış, öz qələmi ilə tanınmış dahiləri-söz sənətkarları olmuşdur. Türkmənlər arasında Məhtimqulu, özbəklər arasında Çolpan, Həmzə, qazaxlar arasında isə Abay Kunanbayev Orta Asiya üçün sayılıb-seçilən, xalq arasında tanınan, əsərləri daim araşdırılan söz ustalarından biri olmuşdur. 19-20-ci əsr Qazax ədəbiyyatının yaranmasında və inkişafında dövrünün ən görkəmli şəxsiyyətlərindən biri olmuş Abay Kunanbayevin xidmətləri böyükdür. Ədibin dünyagörüşünün formalaşmasına öz humanist ideyaları ilə Şərq şair və alimləri, eləcə də rus klassiklərinin əsərləri, onların vasitəsilə isə Avropa ədəbiyyatı təsir göstərmişdir.

Açar sözlər: Abay Kunanbayev, qazaxıstanlı dahi, Maskut, İsgəndər

<http://dx.doi.org/10.29565.cls.012>

Məqaləyə istinad: Mustafayeva G. (2020). *Abay Kunanbayevin həyatı və ədəbi irsi dünya tədqiqatçılarının əsərlərində*. "Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq", № 2, səh. 98-104

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 11.11.2020; qəbul edilib – 18.11.2020

Life and literary heritage of Abay Kunanbayev in the works by the world researchers

Goyarchin Mustafayeva

Doctor of Philosophy in Philology

National Museum of Azerbaijan Literature named after Nizami Ganjavi, ANAS. Azerbaijan.

E-mail: goyercin.mustafayeva@yandex.com

<https://orcid.org/0000-0002-8674-0258>

Abstract. Abay Kunanbaev, who is considered the founder of Kazakh written literature, the first samples of which appeared in the 19th century, is one of the main representatives of the modern Kazakh literature. Collaboration and friendship with leading Russian intellectuals, a constant interest in Russian literature played an important role in the formation and development of educational and democratic ideas of Abay. Belief in the power of democratic and enlightening ideas is explained by the nationalism and realism of Abay's poetry.

Keywords: Abay Kunanbaev, the genius from Kazakhstan, Maskut, Isgandar

<http://dx.doi.org/10.29565.cls.012>

To cite this article: Mustafayeva G. (2020) *Life and literary heritage of Abay Kunanbayev in the works by the world researchers*. "Comparative Literature Studies", Issue II, pp. 98-104

Article history: received – 11.11.2020; accepted – 18.11.2020

Giriş / Introduction

Türk dünyasında sayılıb-seçilən söz ustaları çoxdur. Hər bir xalqın müəyyən tarixi dövrdə yaşamış, öz qələmi ilə tanınmış dahiləri-söz sənətkarları olmuşdur. Türkmənlər arasında Məhtimqulu, özbəklər arasında Çolpan, Həmzə, qazaxlar arasında isə Abay Kunanbayev Orta Asiya üçün sayılıb-seçilən, xalq arasında tanınan, əsərləri daim araşdırılan söz ustalarından biri olmuşdur. 19-20-ci əsr Qazax ədəbiyyatının yaranmasında və inkişafında dövrünün ən görkəmli şəxsiyyətlərindən sayılan biri Abay Kunanbayevin xidmətləri böyükdür.

Ədibin dünyagörüşünün formalaşmasına öz humanist ideyaları ilə Şərqiş sair və alimləri, eləcə də rus klassiklərinin əsərləri, onların vasitəsilə isə Avropa ədəbiyyatı təsir göstərmişdir.

İlk təhsilini doğma aulunda alan Abay 9 yaşında olarkən atası onu Semipalatinsk şəhərində yerləşən müsəlman mədrəsəsinə aparır. Bir müddət orada təhsil alan Abay təhsil səviyyəsi ilə razılaşmayaraq özbaşına rus məktəbinə keçir. Bir müddət sonra isə atası-Kunanbay Uskenbaev oğlunu özünün varisi kimi görmək istədiyindən onu məktəbdən ayırır və öz yanında idarəetmə işlərini öyrətməyə başlayır. Abayın mürəkkəb məhkəmə işlərinin icrasında daimi iştirakı, məhkəmə icraçılarının bəlağətli şifahi nitqi, ağıl və bacarıq nümayiş etdirməsi, atasının elçisi kimi tez-tez aullara getməsi gələcək sair üçün o qədər də az iş, təcrübə deyildi. Onun qarşısında mürəkkəb bir dünya - qazax cəmiyyətinin müxtəlif təbəqələrinin həyatı, ədalətsizlik və qanunsuzluq, yoxsullar üzərində zəngin zorakılığı bütün çalarları ilə ortaya çıxmış oldu.

Əsas hissə / Main Part

Abay qanunsuzluq və patriarxallığın qəddar ənənələri ilə barışmaq istəmədiyindən, öz xalqının iqtisadi və mənəvi cəhətdən çıxma və inkişaf yollarını axtarmağa başladı. Abay maarif, bilik və mədəniyyəti ictimai inkişafın qüdrətli vasitəsi hesab edirdi. Gənc sair müasirlərini dərindən düşündürən şeirlər yaradır. Eyni zamanda o, rus mədəniyyətinin öyrənilməsi ilə səylə məşğul olur, tez-tez Semipalatinsk şəhərindəki kütləvi kitabxanaya gedir və çar mütləqiyyətinin yerlərdəki siyasətindən narazı olan rus ziyalıları ilə dostluq edir. Semipalatinskə o, siyasi baxışlarına görə sürgün edilmiş E.P.Mixaelis, S.Qross, N.İ.Dolqopolovla tanış olur. Bu şəxslər yerli mühiti, Asiyanın bu əsrarəngiz diyarını öyrənən əsl maarifçilər idi. Onlar kitabxanalar, oxu zalları açır, kənd və aullarda bilik yayırdılar.

Qabaqcıl rus ziyalıları ilə birgə işləmək və dostluq, rus ədəbiyyatı ilə daimi məşğul olması Abayın maarifçilik və demokratik ideyalarının formalaşması və inkişafında mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. Demokratik inancları və maarifçilik ideyalarının gücünə olan inamı Abayın poeziyasının milliliyi və realizmi ilə izah olunur.

Abay klassik Şərqiş poeziyasını bilir və qiymətləndirirdi. Kitablara olan vurğunluğu, təhsilə sonsuz həvəsi Puşkin və Lermontov, Tolstoy və Şedrin, Belinski və Çernışevski kimi şəxsiyyətlərin fikirləri ilə tanış olmasına, onların fikir dünyasına daxil olmağa və tərcümələr etməyə imkan vermişdi. O, XIX əsr rus ədəbiyyatının təmsil janrında öz sözünü demiş Krılovun bəzi təmsillərini, A.S.Puşkinin “Yevgeni Onegin” əsərini, M.F.Lermontovun otuza yaxın şeirini qazax dilinə çevirmişdir.

Qazax xalqının azadlığı və inkişafı üçün narahat olan sairin yaradıcılığı getdikcə xalqı arasında sevilib dəyərləndirilirdi. Bir çox gənc sair və yazıçıların onun əhatəsinə toplanıb, onun fikirlərindən, əsərlərindən örnək alması gələcəkdə Qazax ədəbiyyatının tanınmış şəxsiyyətlərindən olmasına təkan verdi.

Sair Kokbay Janatayulı, Arip Tanirbergenov, Aset Naymambetov kimi istedadlı gəncləri öz ətrafında toplayaraq təhsil, mədəniyyət və incəsənəti təbliğ edir, böyük poeziya dünyasına yol açır. “poeziya dilin hökmdarıdır...”, – deyən Abay, özü poeziyanın hökmdarı idi. Və “yalnız öz atasının, öz xalqının deyil, bütün bəşəriyyətin oğlu” idi [14, s.4].

Məlum olduğu kimi, Abayın sağlığında şeirlərindən yalnız bir neçəsi çap edilmiş və heç bir kitabı nəşr olunmamışdır. Onun əsərlərinin qorunub saxlanılmasında qazaxların şifahi xalq yaradı-

cılığı, tarixi-qəhrəmanlıq dastanları, lirik-epik əsərlər, poetik nağıllar, ağızdan-ağıza, nəsil-dən-nəslə ötürülən mətnlərin müstəsna rolu olmuşdur. Şairin çox şeir və poemaları əzbərdən öyrənilərək xalq arasında yayılır, Abayın pərəstişkarları isə bunları yazır, sistemləşdirir və surətlərini yayırdılar. Abay poeziyası – bu, sosial-siyasi, satirik, fəlsəfi, təbiət təsviri, məhəbbət lirikası, dostluq, poeziya və elm kimi geniş sahələri əhatə edən bir “dünya”dır.

Abay, qazax-Avropa ədəbi əlaqələri tarixində rus, polyak, alman və ingilis klassiklərinin poetik tərcümələri ilə xüsusi bir səhifə yazdı. M.Lermontovun incə lirikası, A.S.Puşkinin şirin dili, İ.Krılovun satirası, Y.Polonski və A.Mitskeviçin zərifliyi Abayın poetik dühasına tabe oldu.

Əlixan Bükeyxanov “Semipalatinsk xəbərləri” qəzetinin 1905-ci il sayında yazırdı: “Qazaxların tarixinin nə erkən, nə də sonrakı dövrlərində mənəvi böyüklüyünə görə onu üstələyən şairin adı məlum deyil” [10].

Filosof, şair və alovlu vətənpərvər olan Abay öz xalqının qüsurlarını amansızcasına açmışdır. Onu həmvətənlərinin cəhaləti və sosial bəlalar çox ağrıdırdı. “Qazax hələ ayaqları üstündə möhkəm dura bilmir.” “Niyə?” – sualı Abayın “Qara söz”ündə bir neçə dəfə səslənir. Və bu gün hər zamankından daha aktualdır. “Ağıl olmasaydı, din nəyə əsaslanardı? Yaxşı və pis Allah tərəfindən yaradılıb, lakin o, onları etmir”, – deyər Abay yazır. Niyə biz keçmiş zamanlarda olduğu kimi, həsəd və xəsislik doluyuq, başqalarında yaxşılıq görmək istəmirik, öz qardaşlarımızın yaxşı tərəflərini görmədən peyğəmbəri başqa ölkələrdə axtarıyıq? Abay təəccüblənir: “Niyə bəyin oğlu yoxsullaşanda oğurluqdan utanmır, başqa bəyə qulluq etməyi isə özünə utanc sayır?”

Şərq (Nizami, Füzuli, Sədi, Firdovsi, Nəvai, İbn Sina və s.) və Qərbin (Şiller, Bayron, Höte, A.Düma-rus ədəbiyyatı vasitəsilə-müəllif) klassik ədəbiyyatını öyrənən Abay özü də bilmədən yeni ədəbiyyat yaratdı, qazax dili sanki yeni bir şəkildə səsləndi, yeni cəhətlər, yeni dərinliklər meydana çıxdı. Abayın əsərləri dərin lirizm, yumşaq yumor, pis niyyətləri üzə çıxarmaq, yaxşılıqları görmək və eşirmək fikirlərilə, 1000 illərdir ucu-bucağı görünməyən yovşan ətirli çöllərə, xalqına sonsuz sevgi ilə doludur. Onun “Masqut”, “Fəsillər”, “Gözümün qarası”, “Eskendir”, “Qara gözlər”, “Qalın duman”, “Qara söz” və digər əsərləri təkcə Qazaxıstanın deyil, həm də dünya ədəbiyyatının klassik əsərləri sırasına daxil oldu. “Abay Kunanbayev 200-ə yaxın şeir, 3 poema və 45 nəsr əsərinin müəllifidir” [9, s.380].

Abay sanki qaranlığa işıq saçan bir çıraq – maarif, mədəniyyət, inkişaf, işıqlı gələcəyə çağırış idi. “Abay öz fəlsəfi kəlamlarında dürüstlük, həqiqət, ədalət, ağıllılıq, vicdan, şərəf, dostluq və s. mənəvi kateqoriyaları təhlil edir. Abayın fikrincə, vicdan insanın ən dəyərli mənəvi keyfiyyətlərindən biridir və utanc, abır-həya kimi mənəvi anlayışlarla sıx bağlıdır. Abayın mənəvi tərbiyə məsələlərində əsas bələdçiləri vətənpərvərlik, humanizm, beynəlmilətçilikdir” [15, s.72].

*Ömrün əvvəli istidir, sonu isə soyuq,
Əvvəli oyun, o biri tərəfi dərdə yaxın.
Yaxşı mahniyi dinləsən kasıb gözüylə,
Ömür nur saçar, su kimi sakin [7, s.471].*

Abay öz yaradıcılığında ən yüksək insani keyfiyyətləri, ən yüksək mənəviyyat anlayışını xalqın yaradıcı iş azadlığı və maariflənməsi ilə əlaqələndirir. O, ictimai əməyin xeyirini anlayır və diqqət mərkəzində saxlayırdı. Şairə görə, zəhmət zehni qabiliyyətləri oyadır və təkmilləşdirir, möhkəm maddi vəziyyət təmin edir və müsbət mənəvi keyfiyyətləri formalaşdırır. “Abay yaradıcılığının ilk araşdırıcıları – Əlixan Bukeyev, Əhməd Baytursinov və Muxtar Auezov qarşılıqlı olaraq dahinin yaradıcılığını böyüməkdə olan nəsllə çatdırmaq kimi nəcib bir məqsəd qoymuşlar. Onlar öz baxışlarıyla yalnız bədii ədəbiyyat oxumaqla ana dilimizin gözəlliyini görməyin, nəzərdən keçirməyin mümkünü fikrini təsdiqləyiblər” [13, s.35].

A.Kunanbayev gənclərin tərbiyəsində ailə tərbiyəsində xüsusi əhəmiyyət verirdi. Onun fikrincə, ilk və ən əsas tərbiyəçi müəllimlər və valideynlərdir. O, cahillik və qaranlıqla dolu bir vaxtın gənclərin inşa edəcəyi parlaq bir dünya ilə əvəz olunacağına inanırdı. Abayın pedaqoji baxışlarının

formalaşmasında T.Tajibayev, K.Yarikbayev, X.Suyunşaliyev, A.Kazıbayev, E.Nildibayev, A.Sembayev, S.Srımbetov kimi Qazaxıstan alimlərinin əsərlərini qeyd etmək lazımdır.

Abay müəllimin, ustadın pedaqoji bacarığının əsas əlamətlərinin qətiyyət, yüksək pedaqoji mədəniyyət, ağıl, mehribanlıq, pedaqoji istedad, xoş məramlılıq olduğuna inanırdı. Müəllim, tərbiyəçi Abayın fikrincə, insana təsir edən bütün amillərdən – ailə, mühit, ünsiyyətdən ağıl və bacarıqla istifadə etməlidir:

*“Ən böyük sevincimiz uşaqlardır, uşaqlar,
Bildim ki, oxumaqla olacaqlar bəxtiyar.
Göndərdim mədrəsəyə, tapsınlar orda şöhrət,
Qazansın el içində onlar biliklə hörmət” [9, s.382].*

“Elmsiz nə bu dünyada, nə o dünyada xeyir yoxdu”, “Ağılına görə şöhrət qazanmış kəndli, başına xoşbəxtlik tacı qoyulmuş çardan yüksəkdi”, “Dünyanı bilik idarə edir” kimi fikirlər Abay yaradıcılığında ən əsas mövqedə dayanır. Abay maarifçi fikirlərilə Qazağıstanda pedaqogikanın inkişafına böyük təkan vermişdir. O, elmin xəlqiliyinə xüsusi önəm verirdi. Abayın fikrincə, elm demokratik bir xüsusiyyətə sahib, hamı üçün eyni və hər kəs tərəfindən qəbul edilə bilən olmalıdır. Böyük şair bir çox görkəmli pedaqoqların da dediyi kimi, insanın xarici görkəminə deyil, müdriqliyinə, dərrakəsinə diqqət yetirilməlidir, fikrini xalq kütlələrinə çatdırmağa çalışırdı.

“Qara söz” onun inancı, kəşfləri, məyusluqları, ümumiləşdirmələri və ümumiyyətlə həyatının, mühiti və zamanın hökmüdür. “Qara söz”ün strukturu, janr xüsusiyyətləri, oxucuya şəxsi müraciəti, ayrı-ayrı “söz” (fəsil) kontekstində seçilmiş konkret mövzuya müraciəti dünya ədəbiyyatı və fəlsəfəsinin mühüm əsərlərindən birini xatırladır. Bu, Böyük Çölün dahi oğlu Abay qədər ömür sürmüş fransız yazıçısı və İntibah dövrünün filosofu olan Mişel Montenyenin (1533-1592), “Təcrübələr” əsəridir.

Mişel Montenyenin məşhur “Təcrübələr” əsərinin girişi ilə böyük şair Abay Kunanbayevin “Qara söz”lərinin “Giriş”i sanki eynilik təşkil edir: “... Bu, səmimi kitabdır, oxucu. O, sənə lap əvvəldən xəbər verir ki, ailə və şəxsi məqsədlərdən başqa, qarşıma heç bir məqsəd qoymamışam. Mən nə sənənin xeyirini, nə də öz şöhrətim haqqında heç düşünməmişəm belə. Mənim gücüm bu tapşırıq üçün kifayət deyil... Beləliklə, kitabımın məzmunu mənəm, bu isə heç də sənənin asudə vaxtını belə yüngül və əhəmiyyətsiz bir şeyə verməyiniz üçün səbəb deyil. Əlvida!..” [10]

“Yaxşı və ya pis yaşadım, amma çox işlər görüldü: mübarizədə və çəkişmələrdə, məhkəmələrdə və mübahisələrdə, əzab və narahatlıq içində ahıl yaşa çatdım, gücdən düşərək və hər şeydən doyaraq əməllərimin acizliyini və boşluğunu kəşf etdim, varlığımın alçaldıcı xüsusiyyətinə əmin oldum. İndi nə ilə məşğul olum, həyatımın qalan hissəsini necə yaşayım? Sualımın cavabını tapa bilməməyim məni çox narahat edir...”

... Xalqı idarə edir? Xeyr, xalq idarə olunmazdır. Qoy, bu yükü boynuna götürən sağalmaz xəstəliyə tutulmaq istəyən biri və ya ürəyi soyumamış bir gənc olsun. Allahım, məni bu ağır yükədən qoru...

... Nəhayət qərar verdim: kağız və mürəkkəb bundan sonra təsəllim olacaq, düşüncələrimi yazacağam. Hər kim onların içində özünə lazımlı sözü tapsa, qoy yazsın və ya yadda saxlasın. Sözlərim insanlara lazım olmayacaqsa, mənimlə də qalacaqlar. İndi başqa heç bir narahatlığım yoxdur”, – deyər Abay “Qara söz”lərin əvvəlində yazır [1, s.74].

Şairin ətraf gerçəkliyə münasibəti və daxili aləmi onun lirikasında daha dolğun ifadə olunmuşdur. Bu lirika bizi onun həyatın mənası, insanın xoşbəxtliyi, mənəvi ideali ilə əlaqədar düşüncələri ilə tanış edir, poeziyası isə qazax ədəbiyyatının həyatın real təsvirinə doğru atdığı böyük bir addımdır. Şair-filosofun poeziyasında xalq həyatının müxtəlif obrazlı rəsmləri, çöllərin hüdudsuz genişliyi, qazax aulunun həyat və məişəti, yay aylarındakı köçəri həyat, qısa hazırlıq, şahinlərlə ov səhnələri öz əksini tapmışdır.

Abayın fəsillərlə bağlı şeirlər silsiləsi onun poeziyasının ən səmimi, ürəkdən gələn parçalarıdır. Qazax ədəbiyyatı tarixində ilk dəfə olaraq çöl bütün rəngarəngliyi ilə ortaya çıxdı, ilk dəfə təbiət

şəkilləri həyatın dərin sosial ziddiyyətləri ilə dolu olan bir mürəkkəbliyin əksinə çevrildi. Bu qəbildən olan “Bahar”, “Yaz”, “Payız”, “Noyabr - qışın ərəfəsi...”, “Qış” nəinki mənzərə lirikasının misilsiz nümunələri, həm ehtiraslı vətəndaş, həm də həqiqi realist poeziyadır.

Abay insan idealının rəsmi çəkiri. Həqiqi insan adlandırılmaq üçün, nəciblik, səmimiyyət, mənəvi möhkəmlik, hisslərdə sədaqət, sevgi adına qurban vermək bacarığı lazımdır. Bu nəcib keyfiyyətlər insanda əmək və bilik yolunu tutduğu halda formalaşa bilər.

*İnan mənə, cavan oğlan,
Bilik və dərrakənin qiyməti yoxdur.
Onlara yad olan hər şeyi,
At kənara dəyərsiz bir şey kimi.
Tapdıqlarını qorumaq adına və...
Məqsədinə tam çatmaq üçün... (sətri tərcümə mənimdir - müəllif)*

Abay Kunanbayevin əsərlərinin xarici ölkələrin ədəbi müstəvisinə çıxması keçən əsrin 1950-ci illərindən başlayır. 1958-ci ildə Ha Huanqchanqın müqəddiməsi ilə Çində “Abay Kunanbayev. Üç poema” toplusu nəşr edildi. Tərcüməçi ön sözdə “Abayın poeziyasında həyatın bərqərar olması uğrunda mübarizə, qaranlıq-şər qüvvələrə qarşı mübarizə silsilə şəklində öz əksini tapıb”, deyər qeyd edir [2, s.1].

Elə həmin ilin bu günün də Çinin istilasından sonra Şərqi Türkiyədə nəşr olunan “Tyan-Şan” jurnalında onun Abay haqqında ilk elmi məqaləsi - “Qazaxıstanın böyük şairi Abay Kunanbayev” dərc edildi. 1982 və 1984-cü illərdə Abayın “Şeirlər” və “Qara söz” əsərləri Şərqi Türkiyədə nəşr edildi. Üç il sonra “Abay və onun poeziyası” adlı məqalələr toplusu Pekində “Milli Nəşriyyat” tərəfindən çap olundu. 1994-cü ildə həmin nəşriyyatın Habayın tərcüməsində Abayın “Əsərlərinin tam külliyyatı” nı nəşr edərək çinli oxucuların ixtiyarına verdi.

Avropa ölkələrindən 1959-cu ildə Çexoslovakiyada Abay Kunanbayevin “Qara söz” kitabı çex dilində çap edildi. Məşhur çex yazıçısı Frantisek Soukupa əsərin müqəddiməsində yazır: “... elə bir sual yoxdur ki, onu filosof düşüncəsi ilə araşdırmasın və diqqətindən kənar qalsın...” [3, s.4]

Hələ keçən əsrin 1960-cı illərində fransız alimi Şantal Lemersye-Kelkeje yazırdı: “...Abay Kunanbayev modernist maarifçi idi..., ...qazax və rus, Şərq və Qərb mədəniyyətlərinin yaxınlaşmasının qaynar tərəfdarı idi...” [17, s.123]

Abay Kunanbayevin yaradıcılığına əsas maraq Sovetlər Birliyinin dağılması və Qazaxıstanın da öz müstəqilliyini əldə etməsi ilə yeni müstəviyə keçdi. 1995-ci ildə Abayın 150 illiyinin beynəlxalq səviyyədə qeyd olunması nəticəsində Qazaxıstanın Pakistan, İran, Türkiyə və bir sıra Yaxın Şərq və Avropa ölkələri ilə ədəbi və mədəni əlaqələri inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuş oldu.

Fransız araşdırmaçılar Alber Fişler, Kristian Visanti Abayın yaradıcılığına həsr etdikləri “Abai Kounanbaïouly. Reflexions en prose, poemes “Iskander” et “Masgoud” (1994), “Abai Kounanbaïouly. La poesie est la reine des mots...” (1995) məqalələrlə fransız oxucularını Böyük Çölün dahi oğlu ilə tanış etmiş oldular. Filosoflar Jocelin Perar və Marivonn Perro qazax xalqının bu böyük şairinin “Qara söz” əsərini fransız filosofu Seren Kierkeqorun “Həyat yolunun mərhələləri” əsəri ilə müqayisə edərək hər iki mütəfəkkirin həyat haqqında düşüncələrində çox oxşarlıqlar tapırlar. Məsələn: açıq, aydın, humanist və fanatizmdən uzaq olan dinə hörmət məsələsi. Abayın fəlsəfi təlimini tanıyan, qəbul edən Jocelin Perar və Marivonne Perro: biz özümüzü Abayın şagirdləri adlandırırıq... Biz Abayın davamçıları var deyər bilərik...” kimi fikirlərlə böyük şairin ruhu qarşısında baş əydiklərini ifadə etmiş oldular [16, s.179].

Pakistanın “The Pakistan Times”, “The Nation”, “The News”, “The Muslim” qəzetlərində Abay Kunanbayevə həsr olunmuş silsilə məqalələr işıq üzünə gördü. Həmin məqalələrdən birində oxuyuruq: “Qara söz” kitabı 50 il sonra və 100 il sonra da oxunacaq. Və yalnız onda Abayın göstərdiyi yolla nə qədər irəlilədiyimizi başa düşəcəyik...” [8] və ya “Abay Avrasiyanın mərkəzindəki çöllərdə əsrlər boyu yaşayan xalqın aynası və ruhudur...” [4]. Məqalə müəllifləri Abayı dünya

ədəbiy-yatının klassikləri ilə bir sərəya qoyurlar: "...Sivilizasiyanın ən yüksək səviyyəsinə çatmış xalqlar dünyaya Svift, Molyer və Qoqolu, qazaxlar da Abayı veriblər" [5].

1995-ci ildə Pakistanda "Abayın seçilmiş şeirləri" adlı kitab Xalid İqbal Yasirin "Abay - əsrin qüruru" adlı ön sözü ilə urdu dilində işıq üzü görüb. O, Abay Kunanbayevi Pakistanın milli şairi Məhəmməd İqballa müqayisə edir və bu böyük şairlər arasında çox oxşarlıqlar tapır: "... İqbal kimi, xeyrixahlıq və sülh uğrunda mübarizə aparan Abay da qazax gənclərinin savadsızlığına görə dərin narahatlıq keçirir..." [11, s.9] və ya "Abay və İqbal dinə, ənənələrə, təhsilə baxışlarında səsləşirlər..." [11, s.10]

"Abay Kunanbayev. Seçilmiş əsərlər"i Ulan-Batorda Monqolustanda işıq üzü görmüşdür. Əsərə "Asiyanın böyük şairi" adlı ön sözü monqol yazıçısı, dramaturq Habışiyn İslam yazıb: "... əgər Mərkəzi Asiyanın köçəriləri arasında son 800 il ərzində böyük insanlardan biri Yesuğey bahadırın oğlu Temudcindsə, digəri isə böyük şair Abay Kunanbayevdir... Böyük Çingiz xan haqqında əfsanələr, nağıllar və hekayələr qazax xalqı arasında geniş yayıldığı kimi, monqol xalqı arasında da Abayın şeirləri, nəsihətli sözləri və melodik mahnıları yayğındır..." [6, s.3]

Alman türkoloq-alimləri Marsel Erdal və Mark Kirxner isə hazırda Abayın yaradıcılıq irsinin təkcə qazax xalqının deyil, bütün türkdilli xalqların sərvətinə çevrildiyini söyləyirlər.

Məşhur macar türkoloqu Yojef Tormun "Abay poeziyasında berkutla ov ənənələri" adlı məruzəsi xüsusi maraq doğurur. O, şairin əsərlərindən birini təhlil edərək, digər türk xalqlarının folklorunda olduğu kimi, qazax folklorunda da ov quşları ilə ov səhnələrinə tez-tez rast gəldiyini, berkutun da orada tez-tez yer aldığı vurğulayır, həmçinin öz əfsanələrində berkutu mifik əcdadları hesab edən macarların qazaxlarla bu ov quşuna münasibətlərindəki oxşarlığın bu xalqların qədim yaxınlıqlarının, eyni kökdən gəldiklərinin olmasına diqqət çəkib. Macar alimi, Budapeşt universitetinin professoru İmre Trençeni-Valdapfel məqalələrinin birində yazırdı: "Mən Abayın poeziyasını, Auezovun romanlarını sevirəm. Onların əsərlərində qazax xalqının bütün tarixi əks olunmuşdur" [12, s.51].

Oğlu Abdurahman və Maqauiyanın erkən ölümü qazax xalqının bu dahi oğlu "...Abay 1904-cü ildə 60 yaşına çatmamış rəhmətə getdi. Bütün qazax xalqı bu hadisəni öz faciəsi kimi yaşadı. İrsi, mənəvi təmizlənmə mənbəyi kimi, insanlığın əsrlər boyu müraciət edəcəyi böyük bir insan idi..." [18, s.472]

Nəticə / Conclusion

XIX yüzillikdə ilk örnəkləri ortaya çıxmaya başlayan qazax yazılı ədəbiyyatının qurucusu sayılan Abay Kunanbayev müasir qazax ədəbiyyatının ən önəmli təmsilçisidir.

Ədəbiyyat / References

1. Абай (Ибрагим) Кунанбаев. Слова назидания. Алма-Ата, Жалын, 1982.
2. Абай Кунанбаев. Три поэмы. Пекин: Литературное издательство, 1958.
3. Abai Kunanbajev. Styricet kozjimini. Praha, 1959.
4. Абай - зеркало и душа казахов // The Nation. Islamabad, 15 may 1995.
5. Абай Кунанбаев - просветитель казахского народа // The News. Islamabad, 28 may 1995.
6. Абай Хунанбайн. Тууввэр Зохиол. Улаанбаатар, 1995.
7. Başlangıcından günümüze kadar Türkiye dışındaki Türk edebiyatları antolojisi. Ankara, 2004.
8. Великий казахский поэт, мыслитель и просветитель // The Pakistan Times. Islamabad, 29 aprel 1995.
9. Халид Икбал Ясир. Абай - гордость эпохи // Избранные стихи Абая. Исламабад: Академия литературы Пакистана, 1995.

10. Имре Тренчени-Вильдапфель. Я люблю поэзию Абая, романы Ауэзова... // Мир Абая. Алматы: Международный клуб Абая, 2004.
11. Jurnal "Аңыз адам", 2016.
12. Майтанов Б. Абай: История, личность, время. Алматы:Аруна, 2004. 92 с.: ил. (Знаменитые люди Востока)
13. Мамбетов Ж.О., Ертаева М.К. К.Д.Ушинский и А.Кунанбаев о роли родного языка, в умственном и нравственном развитии детей. "Современные инновации" (pedaqoji elmlər) № 5(7) 2016.
14. *Машакова А.К.* Творчество Абая Кунанбаева в зарубежном литературоведении. Известия Национальной Академии наук Республики Казахстан, Серия общественных и гуманитарных наук. № 5, 2016.
15. Hıjbesek L. Euphony in Abay Kunanbaev's Poetry // Asian and African Studies. 1965. №1.
16. Сегизбаев О.А. Казахская философия XV - начала XX века. Алматы: Гылым, 1996.

Жизнь и литературное наследие Абая Кунанбаева в работах мировых исследователей

Гоярчин Мустафаева

Доктор философии по филологии

Национальный музей азербайджанской литературы имени Низами Гянджеви НАНА.

Азербайджан.

E-mail: goyercin.mustafayeva@yandex.com

Резюме. Абай Кунанбаев, которого считают основоположником казахской письменной литературы, первые образцы которой появились в XIX веке, является одним из главных представителей современной казахской литературы. Совместная работа и дружба с передовыми русскими интеллигентами, постоянный интерес к русской литературе сыграли важную роль в формировании и развитии просветительских и демократических идей Абая. Вера в силу демократических и просветительских идей объясняется национализмом и реализмом поэзии Абая.

Ключевые слова: Абай Кунанбаев, гений из Казахстана, Маскут, Эскендир